

Герасімова Н.Є. 

кандидат психологічних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки і психології

ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

Герасімова І.В. 

кандидат педагогічних наук, доцент
доцент кафедри педагогіки і психології

транзактний аналітик

ННІ педагогічної освіти, соціальної роботи і мистецтва

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна

ДІАЛЕКТИЧНА ОСНОВА ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ

Внутрішньоособистісний конфлікт особистості є одним з найбільш складних і психогенних конфліктів, який може виникати у її унутрішньому світі. Вивчення внутрішньоособистісних конфліктів завжди мало особливе місце серед психологічних досліджень. Насамперед це пов'язано з тим, що внутрішньоособистісні конфлікти відіграють ключову роль у розгортанні багатьох інших конфліктів (міжособистісних, сімейних, етнічних, педагогічних, управлінських тощо.).

Різні аспекти проблеми внутрішньоособистісних конфліктів, їхніх джерел, шляхів подолання були предметом вивчення як у вітчизняних, так і у зарубіжних вчених (Ю.О. Александровський, В.Є. Василюк, Є.О. Донченко й Т.М. Титаренко, О.І. Захаров, К.С. Калмикова, О.М. Леонт'єв, Г.В. Ложкін, О.Р. Лурія, В.М. М'ясищев, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель, В.В. Столін, Є.В. Фанталова, В. Франкл, З. Фрейд, К. Хорні, А.І. Шипілов та ін.).

Водночас ряд теоретичних і прикладних аспектів цієї проблеми залишаються поки що недостатньо з'ясованими. Особливої уваги вимагає, зокрема, встановлення взаємозв'язку між видами внутрішньоособистісних конфліктів та механізмами психологічного захисту, визначення дезадаптаційних чинників, які зумовлюють внутрішньоособистісні конфлікти студентів, розробка корекційних заходів з метою прискорення адаптації і запобігання дезадаптації до умов ВНЗ.

Таким чином, дослідження сутності внутрішньоособистісних конфліктів, джерел, чинників, які зумовлюють їх виникнення, шляхів усунення та попередження цього явища у процесі адаптації студентів у ВНЗ є актуальним.

Постає необхідність з'ясувати структуру та зміст внутрішньоособистісних конфліктів студентів у процесі їх адаптації до умов ВНЗ.

Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять:

— системний підхід як евристично потужний засіб пізнання психологічних процесів, станів, явищ (П.К. Анохін, О.М. Леонт'єв, Б.Ф. Ломов, В.В. Москаленко, Г.К. Серета, В.Т. Циба);

— вчення про соціальну детермінованість і творчу сутність особистості, суспільно-історичні закономірності самосвідомості та "Я-концепції" (А. Адлер, Б.Г. Анан'єв, Л.І. Божович, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, З. Фрейд, К. Юнг);

—розуміння психологічної сутності внутрішньоособистісних конфліктів як суперечності (М.Н. Корнєв, Г.В. Ложкін, М.І. Пірен);

—концепція соціально-психологічних особливостей адаптації як процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища (Ю.О. Александровський, Г.О. Балл, Ф.Б. Березін, В.С. Мерлін, В.М. Синьов

Для розв'язання поставлених завдань дослідження необхідно, на наш погляд, з'ясувати, що ж лежить в основі теоретичної моделі внутрішньоособистісного конфлікту студента. При обґрунтуванні цього ми зіткнулися з труднощами загального характеру, які відбивають справжній рівень розвитку теорії внутрішньоособистісного конфлікту, його сутності, джерел, динаміки. Різниця теоретичних і практичних підходів до пояснення цього явища, демонструє насамперед складність самого явища внутрішньоособистісного конфлікту, а також якоюсь мірою слабкість психолого-теоретичної бази сучасної науки про психіку для узгодженого розуміння проблем, пов'язаних із ним.

Дослідження зарубіжних та вітчизняних авторів у цілому значно розширили сучасні уявлення про багато питань, пов'язаних із внутрішньоособистісним конфліктом. Разом із тим, вони не заповнили пробіли, що мали місце в інтерпретації сутності цього явища. З огляду на те, що проблема внутрішньоособистісного конфлікту має міждисциплінарний характер (її розглядали психологи, патопсихологи, психофізіологи, психіатри), створюються додаткові перешкоди на шляху адекватної інтерпретації різних для цих наук методологічних підходів, методичних, а також категоріально-понятійного апарату. На наш погляд, одним із шляхів, який б дозволив би певною мірою перебороти ці труднощі, стало б застосування не часткового, а системного аналізу [5, 34].

Загально визнано, що внутрішньоособистісні конфлікти не виникають без впливу на особистість навколишнього середовища, у тому числі й соціального. "Чистих", тобто таких, що з'явилися лише завдяки внутрішнім діям, внутрішньоособистісних конфліктів немає. Виходячи з природи протиріч, які лежать в основі конфлікту, їх можна розділити на дві групи:

1. Ті, що виникають як результат переходу об'єктивних протиріч, зовнішніх стосовно людини, у внутрішній світ (моральні конфлікти, адаптаційні та ін.).

2. Ті, що виникають із протиріч внутрішнього світу особистості (мотиваційні конфлікти, конфлікт неадекватної самооцінки) та відбивають ставлення особистості до навколишнього середовища.

Використання принципу системності, результати аналізу теоретичних джерел і експериментальних досліджень обумовили вибір теорії особистості, покладеної в основу розгляду проблеми внутрішньоособистісного конфлікту. О.О. Донченко і Т.М. Титаренко [3] виділяють три базові рівні розвитку психологічного протиріччя:

1) психологічна рівновага внутрішнього світу особистості;

2) порушення рівноваги, ускладнення, утруднення основних видів діяльності, проекція психологічного дискомфорту на роботу, спілкування (внутрішньоособистісний конфлікт);

3) неможливість реалізації планів і програм, "розрив життя", неможливість виконувати свої життєві функції до того часу, поки не розв'яжеться протиріччя (життєва криза).

Розглядаючи проблему джерела конфлікту, необхідно вбачати це джерело в складному, єдиному, взаємозалежному процесі взаємодії особистості й середовища. Тобто стан внутрішньоособистісного конфлікту виникає при визначеному поєднанні особистісних особливостей індивіда й чинників середовища, стимулів, які впливають на особистість. Подібне сполучення можна тлумачити з погляду висунутого К. Левінім [6] принципу психологічної єдності особистості й навколишнього світу. Для того, щоб виник внутрішньоособистісний конфлікт, необхідні особистісні й ситуативні умови.

Серед особистісних умов можна вичленити в індивіда такі показники:

- 1) складний внутрішній світ й актуалізація цієї складності;
- 2) складна й розвинена ієрархія потреб і мотивів;
- 3) високий рівень розвитку почуттів і цінностей;
- 4) складно організована й розвинена когнітивна структура, здатність індивіда до самоаналізу й саморефлексії.

Ситуативні умови, які актуалізують внутрішньоособистісний конфлікт, досліджені в працях В.С. Мерліна [4]. Внутрішній конфлікт з'являється тільки тоді, коли зовнішні обставини породжують певні внутрішні умови. Внутрішні умови конфлікту охоплюють протиріччя між різними сторонами особистості: ці сторони повинні бути значущими. Мати приблизно рівну значущість для особистості; особистість усвідомлює суб'єктивну нерозв'язаність ситуації. Конфлікт виникає тоді, коли людині здається, що вона неспроможна змінити ситуацію.

Особистість і події взаємно переломлюються, і залежно від психологічного перероблення індивідом різних обставин життя, вони викликають різні переживання й реакції. Зважаючи на цей принцип, важливо враховувати не лише особистісні риси індивіда, характеристики ситуації, але, насамперед, природу взаємодії у системі "індивід–ситуація", специфіку відображення у свідомості цієї особистості, суб'єктивну значимість її для конкретної людини. Часто суб'єктивна значимість складної ситуації сприймається індивідом із погляду тих особистісних цінностей, яким ця ситуація несе загрозу. Ця обставина й робить ситуацію для індивіда конфліктною. Про цю особливість взаємодії індивіда й ситуації Л.І. Анциферова пише так: "Для того, щоб зберегти, захистити, ствердити певну цінність, суб'єкт вдається до різних прийомів зміни ситуації. При цьому, чим помітніше місце в значеннєвій сфері особистості посідає об'єкт, який знаходиться в небезпеці, тим інтенсивніше сприймається особистістю загроза, тим вищий мотиваційний потенціал збігу з труднощами" [1, 8]. Якщо обставини життя жадають від індивіда таких дій і умов, які перебувають на межі його адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні в нього резерви, настає стан внутрішньоособистісного конфлікту.

На наш погляд, існує діалектичний взаємозв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні внутрішньоособистісного конфлікту. Цей зв'язок можна виразити таким способом: чим гостріше й раптовіше діють негативні фактори середовища, тим меншу роль відіграють особистісні риси, і навпаки, при зменшенні масивності й гостроти впливу цих факторів індивідуальний склад особистості здобуває велику роль.

У конкретної людини можливість появи внутрішньоособистісного конфлікту зумовлюється складною взаємодією негативних чинників середовища й особистісних якостей, при цьому, саме вони знаходять індивідуально найслабше в індивіда місце опору їм. Внутрішньоособистісний конфлікт ми визначаємо як гостре переживання, викликане тривалою боротьбою структур внутрішнього світу індивіда, яка відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і гальмує прийняття рішення.

На підставі цього, виділяють такі головні структури внутрішнього світу особистості, які вступають у конфлікт [2]:

1. *Мотиви*, які відбивають прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги і т.п.). Вони можуть виражаються поняттям "хочу" ("Я хочу").

2. *Цінності*, які втілюють у собі суспільні норми і виступають, завдяки цьому, як еталони належного. Маються на увазі особистісні цінності, тобто прийняті особистістю, а також ті, котрі не приймаються, але з огляду на їх суспільну або іншу значимість вона змушена вибирати їх. Тому вони позначаються словом "треба" або словосполученням "Я мушу".

3. *Самооцінка*, обумовлена самоцінністю, оцінкою особистістю своїх можливостей, властивостей і місця серед інших людей. Як вираження рівня домагання особистості,

самооцінка виступає своєрідним побудником її активності, поведінки. Виражається за допомогою слів "можу" або "не можу" та словосполученням "Я є".

Проведені нами дослідження показали, що переживання особистістю студента внутрішньоособистісного конфлікту може мати як конструктивну, так і деструктивну динаміку. Початок розгортання означеного феномену спільний – виникнення внутрішніх психічних суперечностей. Однак, при деструктивній динаміці конфлікту особистість може не усвідомлювати як суть, так і причини травмуючих переживань, використовуючи механізми психологічного захисту, або ж «застрягати» на самих переживаннях, залишаючи осторонь розв'язання суперечностей. Такий тривалий нерозв'язаний внутрішньоособистісний конфлікт може супроводжуватись значним психологічним пригніченням, переживанням почуття дискомфорту, розгубленості, тривоги й переходити у невротичний особистісний стан, що може спричинити соціальну дезадаптацію індивіда.

У конструктивному варіанті перебігу конфлікту відбувається усвідомлення особистістю суперечностей Я-реального та Я-ідеального, ймовірний аналіз причин цих суперечностей. Далі здійснюється пошук способів подолання конфлікту через аналіз внутрішніх та зовнішніх резервів, планування та впровадження шляхів розв'язання суперечностей, що нівелює внутрішньоособистісний конфлікт. Така динаміка переживання означеного психічного феномену може мати ряд позитивних особистісних наслідків для особистості студента:

- сформована адаптація до умов навчання в університеті, збагачення життєвого досвіду в цілому;
- зростання розумового та емоційно-вольового потенціалу через подолання труднощів;
- гармонізація самооцінки, розвиток особистісної рефлексії;
- розширення механізмів самореалізації, сприяння пошукам особистісної ідентичності, вироблення стійкої мотиваційної готовності до майбутньої професійної діяльності;
- узгодження теоретичного (знання) та практичного (вміння і навички) компонентів фахової підготовки.

Безперечним є факт, що при внутрішньопсихічній локалізації конфлікту, він може спричинитись внаслідок проблем взаємодії особистості з соціумом. Досить часто серед цих детермінант фігурує проблема некоректності вимог викладачів, що, на думку студентів, проявляється у нераціональному розподілі аудиторного та індивідуального навантаження впродовж семестру, недостатній мотивації оцінювання навчальних досягнень студентів, обмеженому висвітленні критеріїв самого оцінювання. Дається взнаки й недостатня матеріально-технічна забезпеченість навчання, обмеженість доступу до друкованих та електронних носіїв інформації. Частина студентів старших курсів називає причиною переживання внутрішньоособистісного конфлікту погану організацію та методичний супровід виробничої педагогічної, виробничої викладацької практики, інші вказують на непродуктивну роботу викладачів з формування мотиваційної готовності до професійної діяльності.

Отже, узагальнюючи сказане можна стверджувати, що в основі внутрішньоособистісного конфлікту лежить протиріччя між різними мотивами, цілями, цінностями, майже однієї сили, але протилежно спрямованими.

Внутрішньоособистісному конфліктові властиві деякі ознаки, які слід обов'язково враховувати при його виявленні. До цих особливостей належать:

1. *Незвичайність із кута зору структури конфлікту.* Тут немає суб'єктів конфліктної взаємодії в окремих особистостях або груп людей.

2. *Специфічність форм перебігу і прояву.* Такий конфлікт має форму важких переживань. Він супроводжується специфічними станами: страхом, депресією, стресом. Часто внутрішньоособистісний конфлікт переходить у невроз.

3. *Латентність.* Внутрішньоособистісний конфлікт не завжди легко встановити.

Критеріями внутрішньоособистісного конфлікту є:

1. *У когнітивній сфері:* суперечливість "образу Я"; зниження самооцінки; усвідомлення свого стану як психологічного глухого кута; уповільнення прийняття рішень; суб'єктивне визнання наявності проблеми ціннісного вибору, сумнів в істинності мотивів і принципів, якими суб'єкт раніше керувався;

2. *В емоційній сфері:* психоемоційна напруженість; значні негативні переживання;

3. *У поведінковій сфері:* ослаблення якості й інтенсивності діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативне емоційне тло спілкування. Інтегральні критерії: порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу.

Таким чином, в основі внутрішньоособистісного конфлікту лежить протиріччя між різними мотивами, цілями, цінностями, майже однієї сили, але протилежно спрямованими. Для того, щоб виник внутрішньоособистісний конфлікт, необхідна присутність особистісних і ситуативних умов. Існує діалектичний взаємозв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні внутрішньоособистісного конфлікту. Внутрішньоособистісному конфліктові притаманні латентність, специфічність форм та проявів перебігу, незвичайність з погляду сутності конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – Т.15. – № 1. – С. 5 – 11.
2. Анцупов А. Я. Проблема конфликта: аналитический обзор, междисциплинарный библиографический указатель / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ГАВС, 1992. – 230 с.
3. Анцупов А. Я. Проблема конфликта: аналитический обзор, междисциплинарный библиографический указатель / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ГАВС, 1992. – 230 с.
4. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – М.: ИПП, 1996. – 445 с.
5. Принцип системности в психологических исследованиях / Под ред. Д. Н. Завалишиной, В. А. Барабанщикова. – М.: Наука, 1994. – 183 с.
6. Lewin K. Resolving social conflicts: selected papers on group dynamics / K. Lewin. – N.Y.: Harpen & Rom, 1948. – 258 p.